

BÉRES NORBERT

„Kilétemet fel nem fedhetem”

Szacsvay Imre: *Álarcz és nefelejts**

Történetírásunk elsősorban politikusként, mártíromságot szenvedő köztisztviselőként, a megtorlás egyik polgári áldozataként tekint Szacsvay Imrére, az első népképviselői országgyűlés vértanú jegyzőjére, élete, pályafutása azonban nem mondható széles körben ismertnek, leszámítva a szaktörténészeket és a Szacsvay Imre kultuszát ápoló lokális emlékezetközösséget.¹ Írásos életművének jelentős része értelemszerűen politikusi, képviselői praxisához kapcsolódik, ennek partikuláris, mondhatni, elhanyagolható részét képezik irodalmi munkái, van azonban olyan mű, amelyre az irodalomtörténet is érdeklődést tarthat. Persze tévedés volna túldimenzionálni Szacsvay Imre szépirodalmi tevékenységét, hiszen hagyatékában csak egyetlen eredeti elbeszélés maradt ránk, *Álarcz és nefelejts* címen. Amennyiben egy olyan személy ismeretlen művének a kiadására és elemzésére teszünk kísérletet, akit nem tart íróként számon az irodalomtörténet, úgy legitim lehet a kérdés, hogy van-e egyáltalán ilyesmire szükség, mindazonáltal az elbeszélés poétikai mintázatainak feltárása, pozicionálása a korabeli „divatmű”, a vígelbeszélés kontextusában műfaj történeti és irodalomszociológiai szempontból egyaránt tanulságos lehet. Számos esetben találkozhatunk az irodalomtörténet-írásban az „elfeledés” vagy a „felfedezés” műveleteivel, az irodalmi értékrend átértelmezésének, átalakításának, egyes irodalmi műalkotások, szerzők, életművek (de/re)kanonizálásának a stratégiáival,² ekként szükségszerű előre bocsátani, hogy nem szándékunk Szacsvay irodalmi-irodalomtörténeti fenoménként való rehabilitálása, hiszen az életmű belső arányait tekintve ez aligha lehetséges.

„Nem nézte mi valál, hanem mi lehetél”³

Szacsvay Imre 1818. november 1-jén született a Bihar vármegyei Kisürögdön (ma Chişirid), régi székely eredetű kismemesi családban,⁴ Szacsvay Lajos, a váradi

* A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4-I-DE-9 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ FLEISZ János, *Nagyvárad mártírja – Szacsvay Imre emlékezete = Szacsvay Imre: Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai*, szerk. KEDVES Gyula, PELYACH István, Bp., Országház Könyvkiadó, 2018 (Konferenciák az Országgyűlési Múzeumban, 3), 171–194.

² SZILÁGYI Márton, *Vannak változások: Az elfeledés és a felfedezés műveletei az irodalomtörténetben = Uő, Omniárium: Irodalomtörténeti tanulmányok*, Bp., Ráció, 2020, 34–42.

³ SZEMERE Bertalan, *Lombok és tövisek: Forradalmi jellemképek*, Párizs, 1854 [kézirat, oldalszámozás nélkül].

⁴ Távoli rokonság fűzte a család lécfalvi ágából származó Szacsvay Sándor (1752–1815) hírlapíróhoz, szerkesztőhöz. Vö. NAGY Iván, *Magyarország családai: Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, X, Pest, Ráth Mór, 1863, 448–451.

káptalan főerdésze, később uradalmi ispán fiaként. Szacs vay iskoláztatását vélhetően a társadalmi mobilitás, a vagyontalan helyzetből való kiemelkedés lehetősége motiválta, esetleges jövőbeli papi, hivatali vagy jogi pályafutásától remélve a családi előrelépést. 1827 és 1833 között a premontreiek katolikus gimnáziumában tanult, felsőfokú tanulmányainak első évét – a jogi pályát választva – a váradi, a másodévet a kassai jogakadémián végezte.⁵ Vahot Imre szerint Szacs vay váradi távozását az egyik iskolatársával, gróf Frimont Bélával való, a származásbéli különbségekben gyökerező kibékíthetetlen konfliktusa indokolta, Vahot magyarázata azonban anekdotikus színezetű történet a szegény és az arisztokrata fiú ellentétében testet öltő társadalmi összeférhetetlenségről.⁶ Tanulmányait követően, 1838-tól Pesten, a királyi táblánál teljesítette a végleges ügyvédi vizsgához szükséges kötelező jurátusi gyakorlatot.

Szacs vay korai politikai tapasztalataira alapvető hatást gyakorolt Beöthy Ödön, a Bihar vármegyei reformellenzék vezéregyénisége, akinek hivatalos írnokaként kóstolt bele az országos politikába az 1839–1840-es országgyűlésen.⁷ Pozsonyban feltételezhetően a kialakult rend szerint a diéta tárgyalásainak, határozatainak, intézkedéseinek dokumentálásában asszisztált, mivel az országgyűlési dokumentumok másolását „a királyi táblánál gyakorlaton lévő, ügyvédi vizsgára készülő joghallgatók, a követeknek a megye által melléjük segítségül és tapasztalatszerzésre rendelt kiskövetek, írnokok végezték”⁸. Túl azon, hogy a pozsonyi diétán országos szintű kapcsolatépítési lehetőségek nyíltak meg számára,⁹ alakítva mind közeleti elköteleződését, mind a szabadelvűséget preferáló politikai eszmerendszerét, az ügyvédi vizsgát is sikeresen abszolválta.¹⁰

Hazatérését követően a vármegyei hivatalviselés vagy az ügyvédi praxis, két tipikusnak mondható életforma volt számára elérhető.¹¹ Szacs vay társadalmi státusza (birtoktalan kisnemesi származása) determinálta vármegyei közeleti szerepvállalását, csak alsó szintű, politikailag nem releváns pozíciókra adva lehetőséget. Reformkori

⁵ FLEISZ János, *Egy tollvonás volt a bűne: Szacs vay Imre (1818–1849), az Országgyűlés vértanú jegyzője*, Bp., Országgyűlés Hivatala, 2009, 17–23.

⁶ VAHOT Imre, *Szacs vay Imre = Az 1848- és 1849-diki magyar szabadságharc kitűnőbb vértanúinak emlékkönyve*, Pesten, Halász István tulajdona, 1873, [oldalszám nélkül.]

⁷ Az országgyűlés történetéről lásd: ERDMANN Gyula, *Szabadság és tulajdon: Az 1839–40. évi országgyűlés története*, Bp., Országgyűlés Hivatala, 2014 (Parlamenti értekezések).

⁸ DOBSZAY Tamás, *Jegyzők és szerepük a rendi diétán és az új képviselőházban – a rendi alsótábla és az 1848–1849-es képviselőház szerkezete és működése = Szacs vay Imre: Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai...*, i. m., 121.

⁹ „tagja volt az országgyűlési ifjúság olvasó körének, hol politikai, államgazdasági és szépirodalmi tanulmányos műveket is szoktunk volt felolvasgatni, s mivel mi testestül lelkestül a szabadelvű, úgynevezett liberális párthoz szítottunk, – az udvar- vagy kormánypártiak – az úgynevezett aulicuskok, pecsovicsok a fekete könyvbe írták neveinket, minek aztán jövőnkre nézve is kihatása volt” (VAHOT, i. m.). A diétai résztvevők érintkezéséről, társaséletéről lásd: DOBSZAY Tamás, *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*, Bp., Ország-ház Könyvkiadó, 2019 (A magyar országgyűlések története), 320–331.

¹⁰ FLEISZ, *Egy tollvonás...*, i. m., 23–25.

¹¹ VÖ. SZILÁGYI Márton, *A „nemzeti költő” szereplehetőségei és válságai: Vörösmarty társadalmi státuszáról = Uő, Hagyománytörések: Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról*, Bp., Ráció, 2016, 23.

közeleti tevékenységét meghatározták a rendi társadalom tekintélyelvű, a rang, birtok, vagyon és presztízs nélküli értelmiségi fiatalember karrierlehetőségeit (egyszersmind a kitűnési esélyeket) korlátozó keretei.¹² Csak a népképviselői alapokra helyeződő országgyűlés teszi lehetővé számára az országos politikai színtéren való megmutatkozást, előbb mint választott képviselő, később mint képviselőházi jegyző. Életének alakulása, noha egy reprezentatív társadalmi emelkedést tesz láthatóvá, a tragikus vég árnyékában csak fenntartásokkal minősíthető sikeresnek.

Szacsvay a kétpólusú bihari politika közegében kezdte meg közeleti tevékenységét, ahol a konzervatív, kormánypárti és a liberális, ellenzéki tábor botrányoktól sem mentes küzdelme határozta meg a vármegyei politizálást. Ekként az 1841. májusában ellenzéki színekben elnyert nagyváradi járási esküdti pozíciót is csak négy évig, az 1845. júniusi tisztújításig sikerült viselnie, amikor a megyei tisztikar átrendeződése – kormánypárti restaurációként – gyakorlatilag a liberális ellenzék kiszorításával ment végbe.¹³ Ezt követően magánügyvédként praktizált 1848 tavaszáig. A forradalmi mozgolódás paradox helyzetet teremtett életében, hiszen a társadalmi felemelkedés éppen a stabilitás ideiglenes felszámolódásával járt. Szacsvay számára a forradalmi események hatására nyíltak meg olyan mobilitási lehetőségek, amelyekken keresztül a közszolgálati életforma biztos egzisztenciát szavatolt. Mint a tekintélyét kizárólagosan személyes kiválóságából merítő „homo novus” társadalmi emelkedését egyaránt szolgálták szakmai ambíciói, személyes kapcsolatrendszere, valamint a kormányt a végsőkig támogató meggyőződéses elköteleződése.¹⁴

Megválasztásáig Szacsvay a megyei közgyűlés szervezésében, a nagyváradi képviselő-választás előkészítésében aktivizálta magát a liberálisok véleményformáló szónokaként, mígnem komoly előrelépésként 1848. május 10-én Kossuth, a kormány pénzügyminisztereként a nagyváradi kincstári uradalom ügyészévé nevezte ki, képviselő aspiránsként azonban csak közvetlenül a választások előtt merült fel a neve. A június 24-én tartott nagyváradi választáson Várad-Újváros és Várad-Olaszi testvérvárosok képviselőjévé 535 szavazattal, a másik aspiráns, szárazberki Nagy József 54 szavazatának ellenében Szacsvay Imrét választották meg.¹⁵ A hírt a június 30-i *Pesti Hírlap* imígyen üdvözölte: „Szacsvairól hisszük, hogy a nemzeti gyűlés egyik dísze leend. Ő sok ismerettel bír, határozott jellemű reformer s igen jeles szónok. Üdvözöljük őt képviselőink sorában.”¹⁶ Szacsvay megszolgált a bizalmat, a parlament

¹² FÓNAGY Zoltán, *Szacsvay Imre: Az elvhűség „példa-áldozata” = Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai*, szerk. KEDVES Gyula, PELYACH István, Bp., Országház Könyvkiadó, 2016 (Konferenciák az Országgyűlési Múzeumban, 1), 139–141. – MELKOVICS Tamás, *A bihari „kis Kossuth” és politikai közege, Bihar vármegye = Szacsvay Imre: Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai... i. m., 14–17.*

¹³ FLEISZ, *Egy tollvonás... i. m., 29–31*; MELKOVICS, *i. m., 23–26.* A botrányos tisztújításról lásd: HORVÁTH Mihály, *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*, III, Pest, Ráth Mór, 1868, 73–75.

¹⁴ Vö. FÓNAGY, *i. m., 141.*

¹⁵ FLEISZ, *Egy tollvonás... i. m., 43–53.*

¹⁶ *Pesti Hírlap*, 1848. június 30., 603.

megalakulásától, a szabadságharc tántoríthatatlan híveken a végső feloszlásig részt vett a munkálatokban.

Képviselőházi tevékenységének első kiemelkedő szereplésére augusztus 5-én került sor, amikor három törvényjavaslatot nyújtott be az egyházi vagyon szekularizálásáról, a magyarországi szerzetesrendek eltörléséről, valamint a birtokos nemesség ital- és húsmérési jogának kárpótlás nélküli eltörléséről, egyébként (véltetően a nem megfelelő időzítésből adódóan) mindhármát eredménytelenül.¹⁷ Sikertelen indítványain túl szavazataival, felszólalásaival, beszédeivel járult hozzá a képviselőház munkájához. „Ha mérleget vonunk Szacsvey országgyűlési tevékenységéről 1848. december végéig, megállapíthatjuk, hogy mind a Batthyány-kormány, majd pedig az október első napja-ától helyébe lépő Országos Honvédelmi Bizottmány – s ezáltal Kossuth politikájának – elkötelezett, megbízható támogatója volt.”¹⁸

1849. január 13-án, már Debrecenben történt országgyűlési jegyzővé választása, vagyis olyan kiemelt tisztségviselői státuszt nyert, amely már társadalmi emelkedésként is értékelhető.¹⁹ A szabadságharc bukásáig tizenhét képviselőházi ülésen végezte jegyzői feladatát,²⁰ pályafutásának meghatározó momentuma mégis az áprilisi Függelenségi Nyilatkozat létrejöttében betöltött szerepe, amely kivételes presztízsemelkedést reprezentál. Kossuth javaslatát a függetlenség kimondásáról és a Habsburg–Lotharingiai-uralkodóház trónfosztásáról az országgyűlés április 14-én elfogadta, a határozatok nyilatkozatba foglalásának munkálatait egy öt tagból álló „választmányra” bízva, amelyben Kossuth, Gorove István, Horváth Mihály és Hunkár Antal mellett Szacsvey Imre is helyet foglalt. Az elkészült Nyilatkozatot²¹ az április 19-i ülésen Szacsvey olvasta fel, a képviselők egyhangúlag fogadták el, ezt követően a dokumentumot Almásy Pál a képviselőház másodelnöke, Perényi Zsigmond báró, a felsőház másodelnöke és Szacsvey Imre jegyző írta alá, ami Szacsvey esetében fővadjként szerepelt a tárgyalása során.²² Közéleti erőfeszítéseinek, következetes magatartásának, politikai megbízhatóságának elismeréseként Vukovics Sebő igazságügyi miniszter előterjesztésére 1849. június 26-án bírói pozíciót (septemvir) nyert a hétszemélyes táblánál.²³ Követte a képviselőházat

¹⁷ PELYACH István, *Szacsvey Imre a népképviselői országgyűlés képviselőházában = Szacsvey Imre: Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai...*, i. m., 88–90.

¹⁸ Uo., 94. Vö. FLEISZ, *Egy tollvonás...*, i. m., 57–63.

¹⁹ A népképviselői országgyűlés jegyzőinek feladatairól lásd: DOBSZAY, *Jegyzők...*, i. m., 126–127.

²⁰ PELYACH, i. m., 96.

²¹ Vö. RÉVÉSZ Imre, *A Függelenségi Nyilatkozat viszontagságai: Szövegtörténeti és szövegkritikai vizsgálatok*, A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, 1955, 1–2. sz., 83–111.

²² BÓDINÉ BELIZNAI Kinga, *A függetlenségi nyilatkozat = A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma: Jogtörténetek 1848-ról*, szerk. VÖRÖS Imre, Bp., Logod Bt., 2001 (Bibliotheca Iuridica: Miscellanea, 2), 263–270. – HERMANN Róbert, *A Függelenségi Nyilatkozat és a trónfosztás = Szacsvey Imre: Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai...*, i. m., 145–147. – PELYACH, i. m., 99–100.

²³ Közlöny, 1849. június 29., 537.

Pestre, Szegedre, végül Aradra, ahol augusztus 11-én, alig tucatnyi képviselővel került sor az országgyűlés utolsó, minden hivatalos formát nélkülöző ülésére.

A világsi fegyverletételt követő időszakban Árpádon, egy Nagyszalonta melletti faluban bujkált, tartózkodási helyét azonban elárulták. Elfogását követően előbb Nagyváradra, majd Pestre került, ahol az ítélszék bűnösnek találta a Függetlenségi Nyilatkozat fogalmazásában (tévesen)²⁴ és aláírásában (igazolhatóan), valamint felségárulásban. Kötél általi halálra ítélték, 1849. október 24-én végezték ki Pesten, a Neugebäude falán túl, egy időben Perényi Zsigmond báróval és Csernus Manó pénzügyminisztériumi tisztviselővel.²⁵ Sorsának tragikumát szemlélteti, hogy míg Szacs vay kötéthalált halt, a Függetlenségi Nyilatkozat megszületésénél bábáskodó másik képviselőházi jegyző, Gorove István a kiegyezést követően előbb földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi, majd közmunka- és közlekedésügyi miniszteri tárcát viselt Andrássy Gyula kormányában.

„módjával megjárja a' tréfa”

Nem tudható, hogy Szacs vayra pesti jurátusi időszakában gyakorolt-e bármiféle hatást a város pezsgő kulturális élete, az intézményesülő irodalom eleven közege. Csak rövid ideig élt Pesten, a pozsonyi diéta alatt, és hazatérése után elszakadt a centrumtól, így irodalmi kapcsolatrendszer tartós kiépítésére aligha volt lehetősége. Pályafutásának kezdeti alakulása számos ponton analógiás a komáromi Beöthy Zsigmondéval, a jogi tanulmányokat, a pesti joggyakornokoskodást, az 1839–40-es országgyűlésen való részvételt, a vármegyei hivatalviselést, általában a felfelé ívelő karriert tekintve a két reformkori életút meglepő hasonlóságokat mutat. Míg Szacs vay esetében a pesti tartózkodás részletei rekonstruálhatatlanok, Beöthy sikeres kapcsolatépítéséről, első irodalmi szárnypróbálgatásairól önéletírása tudósít. Beöthy irodalmi tevékenysége már fiatal korában tudatos ambícióktól vezérelt (és közvetlen környezetétől támogatott, hiszen nagybátyja, Kovács Pál író istápolta indulását), idővel meglehetősen heterogén életművet hozva létre.²⁶ Ha Szacs vay táplált is szépírói ambíciókat, a közéletiséget mintázó tevékenységformák előtérbe kerülése fokozatosan felszámolta az írói életforma kialakításának a lehetőségeit. Az irodalomhoz fűződő kapcsolatának részleteiről nem rendelkezünk megbízható forrásokkal, csupán Vahot Imre beszél Szacs vay olvasás iránti szeretetéről, ami széles körű irodalmi érdeklődést valószínűsít:

E mellett szenvedélye volt a vadászat, mi abból állt, hogy vállára vetvén a fegyvert, egyik zsebébe Cicerót, a másikba Horáczt, a harmadikba valamely jeles publicista, az akkor szövétneket gyűjtött Széchenyi István munkáját dugdosá, miután ruhája mindig sok

²⁴ RÉVÉSZ, *i. m.*, 86–88.

²⁵ FLEISZ, *Egy tollvonás...*, *i. m.*, 93–111.

²⁶ Vö. VÖLGYESI Orsolya, A „reformkor nemzedéke” a Beöthy-családban = Uő, *Írók, szerepek, stratégiák*; Bp., Ráció, 2010, 137–151. – BEÖTHY Zsigmond, *Válogatott írások (1839–1849)*, kiad. BOLDOG-BERNÁD István, MÉSZÁROS Gábor, Bp., Kalligram, 2019, 5–27.

zsebbel volt ellátva; többi közt egyik felöltőjébe 12 zsebet varratott, s öcscsét kézen fogva, a vadakat üzőbe vett kopók kíséretében a szabadba indult, s midőn már valamely szép pázsitos, árnyas helyre jutott, itt puskáját letéve a gyöpre heveredett, s egyik vagy másik könyvéből kezdett olvasgatni, és a mi szórakozott koczavadásznak annyira elmélyedt a tudományba, hogy a kopók hajtását észre sem látszott venni.²⁷

Vahot életképszerű (a magányos olvasásba belefeledkező fiatalembert idealizáló) elbeszélése szerint Szacs vay olvasmányai közt filozófiai, szépirodalmi, publicisztikai, politikai műveket egyaránt találhatunk.

Első számú művének az 1848 tavaszán publikált *Népkíváratok* című, politikai eszmerendszerét, konkrét elképzeléseit, meglehetősen radikális javaslatokat megfogalmazó röpiratát tekinti a történetírás (a választásokat megelőző időszakban kvázipolitikai programként funkcionált).²⁸ Ebben a kevésbé művelt társadalmi rétegek számára is közérthető módon magyarázta meg a forradalmi programot, amely Szacs vay nyelvi-retorikai felkészültségét, a nyelvi regiszterekben való magabiztos mozgását szemlélteti (oratori tehetségét sokan kiemelik, Kossuth nagyváradi látogatásakor például Szacs vay szónokolt az egybegyűlteknél).²⁹ Mindezeket parlamenti felszólalásai, beszédei alkalmával sikerült kamatoztatnia³⁰ – más kérdés, hogy az irodalomban miként.

Kéziratban, töredékesen maradtak ránk elmélkedései, intelmei, aforisztikus gondolatai, családi, morális, etikai, intra- és interperszonális kérdésekről, valamint a bihari folklórt őrző népdal- és népköltészeti gyűjteménye, amelyek elemzése külön dolgozat tárgyát képezhetné. Keletkezésük körülményeiről, dátumáról, csakúgy, mint eredeti elbeszélése esetében, nincsenek adataink.³¹ Szacs vay Imre egyetlen kisprózai művének kéziratát a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Kézirattára őrzi,³² mind ez idáig csak egyszer jelent meg nyomtatásban, Fleisz János Szacs vay-kötetében, modernizált ortográfiával.³³ Az elbeszélés szövegét a függelékben közöljük Szacs vay eredeti kéziratát követve, betűhív átiratban. Az első oldal lapszélén Szokoly Viktor 1861. április 6-i autográf bejegyzése olvasható, amelyben Szacs vayt tévesen aradi vértanúként említi:

Ezen beszély az 1849. október 24-iki, aradi szerencsétlen véráldozatok egyikének, a lelkes, tehetséges, és hazájáért mártír-halált szenvedett fiatal *Szacs vay Imrének* hátrahagyott, s e nemben egyedüli szépirodalmi dolgozata, mely e körülménynél fogva, de mint másfél évtized előtti irodalmi mű is az olvasó figyelmére számíthat. Közlő a kézirathoz ez elhúnyt

²⁷ VAHOT, *i. m.*

²⁸ FÓNAGY, *i. m.*, 142–144.

²⁹ Közlöny, 1849. június 28., 535.

³⁰ Vö. FLEISZ, *Egy tollvonás...*, *i. m.*, 67.

³¹ *Uo.*, 129–131.

³² Jelzete: 1748. Köszönet illeti Lapis Józsefet és Éger Gábort a kézirat digitalizálásában nyújtott segítségükért.

³³ FLEISZ, *Egy tollvonás...*, *i. m.*, 274–285.

egy barátnéja által jutott, s meggyőződése szerint sem kegyeletlenséget, sem szerénytelenséget nem követ el, midőn azt átadja az olvasó közönségnek. – Pest, 1861. április 6-án.

Amennyiben hitelt adunk Szokoly hozzávetőleges pontosságú datálásának, az elbeszélés 1846 körül keletkezhetett, vagyis Szacs vay magánügyvédeskedésének nyugodtnak tekinthető (egyébiránt a reformkori elbeszélési irodalom kiemelkedő mennyiségi gyarapodásának) időszakában. Egyetlen támpontunk van a datáláshoz: Dezső, az egyik szereplő Vörösmarty népszerű bordalát, a *Fóti dalt* énekli, vagyis a vers 1842. október 27-i publikálása az *Athenaeumban*³⁴ az elbeszélés keletkezését tekintve *terminus post quem* (verscítátumok alkalmazására a *Népkívánatok* esetében is találhatunk példát, Szacs vay az előszóban Garay *Kelet' népéhez* című lelkesítő, az ellenzéki *Ellenőrben* publikált³⁵ költeményét idézi). Természetesen az sem kizárt, tekintetbe véve Vörösmarty versének kéziratos hagyományozódását, hogy a kispróza keletkezése még korábbra tehető. Szokoly érzekelte, hogy kuriozitása okán a mű számot tarthat az olvasók érdeklődésére, publikálása mégis elmaradt, a szöveg feledésbe merült. Hogy kicsoda a titokzatos „barátné”, aki a szöveget áthagyományozta, nem tudható.

Az elbeszélés N-ben veszi kezdetét a farsangi bálidőszakban. Főhőse, Arányi Kálmán fiatal ügyvéd érzelmi válságban szenved, mióta a múlt napi álarcosbálon olthatatlan szerelemre gyulladt egy titokzatos maszkos hölgy iránt, ámbar Zelényi Emíliának udvarol, és viszonszerelmét élvezi. Kínszenvedését súlyosbítja, hogy az álarcos nő kiléte homályban maradt, azt csak a következő héten kész felfedni a fiatal ügyvédnek – ha kitartó, a jövődő bálon megismerheti, beléptekor egy nefelejcsbokrétát fog kezéből kiejteni. Kálmán barátja, Cseley Dezső értetlenül tekint a történetekre, Kálmán váratlan szerelmi pálfordulására, miközben jót derül az érzelmi vergődésen. Hanem az álca nem más takar, mint Kálmán kedvesét, Emíliát, aki a férfi hűtlenségét tapasztalva felmergesedik, barátnéja tanácsára elhatározva a csalfa lovag megleckéztetését. Elhitetik a negyvenöt éves vénkisasszonnyal, Kadarcsi Orsolyával, hogy Kálmán titkon epedez érte, érzelmeit azonban félénk kinyilatkoztatni, ám ha a következő táncmulatságon Orsolya a belépésekor egy nefelejcsbokrétát ejt el, a bátortalan férfi bizonyosságot szerezhet kölcsönös vonzalmáról. Kálmán a bálon kétségek közt hanyódik, érdemes-e kockáztatnia szerelmét az ismeretlen nőért, azonkívül Emília is hűvösen, távolságtartóan viseltet felé, szándékosan provokálva Kálmánt, más férfiak társaságát keresi. Végül feltűnik a várt „szépség”, a társaság multságára belép a nevetséges öltözetű Kadarcsi Orsolya, a fiatal ügyvéd őszinte meglepetésére és csalódására kezéből kiejtve a csokrot. Kálmán ingerülten elviharzik. Másnap két levél érkezik a férfihoz – az elsőben a vénkisasszony méltatlankodik Kálmán múlt esti gorombaságán, nem értvén, hogyan viselkedhet oly faragatlanul ama férfi, aki gyengéd érzelmeiket táplál iránta. Kálmán ráeszmél, hogy

³⁴ Athenaeum, 1842. október 27., 401–403.

³⁵ Ellenőr: Politicai zsebkönyv, 1847, 25–29. Vö. HERMANN Róbert, Az „Ellenőr”: Egy ellenzéki zsebkönyv születése = Uő, *Reformkor, forradalom, szabadságharc: Válogatott tanulmányok*, Bp., Line Design, 2016, 21–42.

kegyetlen tréfa áldozatává vált, álmélkodása azonban gyorsan szertefoszlik, a második levélben ugyanis Emília felfedi az igazságot, és megbocsát szerelmének. A következő héten Kadarcsi kisasszony bosszúságára egybekelnek.

Jól látható, hogy a cselekmény a korban bevált, közismert elbeszéléselemekből építkezik, egy epizodikus, az időrendet tekintve anakróniát működtető szerkezetbe rendeződve. *In medias res* kezdését követően a főszereplő múltba tekintő szolamán, az időbeli analepszuson keresztül ismerkedhetünk meg a bonyodalmat kiváltó események, az álarcosbáli találkozás részleteivel, mediális átfordítás után a titokzatos nő kilétét dekódolható „kulcs” mibenlétével: „Kilétemet fel nem fedhetem önnek, a’ mához egy hétrei tánczvigalomban személyesen jelenendek meg – ha addig nem feled ön – meg ösmerend: beléptemkor a’ terembe egy nefelejts bokrocskát nemzeti szín szalaggal öszvekötvé ejtendek-el. Ha beszélni kíván ön velem, emelje azt fel, ’s nyújtsa nekem.” Tehát a levélke tartalma egyszersmind implicit címértelmezés, míg az álarc értelem-szerűen a leplezés, a nefelejcs a felfedés ismérve. Hogy a nefelejcsbokréta mint jelölő megbízhatatlan, csak a konkrét szituációban lesz nyilvánvaló a szereplők, különösen Kálmán számára. Az első egységben azonban még sem a szereplők, sem az olvasók előtt nem világos, ki az álarcos hölgy, az időrendet megbontó elbeszélésstruktúra azonban lehetővé teszi, hogy a második egység a narrátor által reflektált analepszusa egyértelműsítse. Vagyis az elbeszélő már viszonylag korán tompít a kezdeti feszültségen, amikor eltérő nézőszögből közelít rá az előzőleg taglalt eseményekre, feltárva a nő kilétét, ezáltal megghiúsítva a talányt érintő lehetséges befogadói revelációt.

Sokatmondó, hogy Kálmán szolamában milyen markáns kontraszt létesül a „két” nő közt. Minthogy az álarcos hölgy kilétével kapcsolatban tudása korlátozva van, nem gyanítva, hogy Emíliáról van szó, az elragadtatásérzet túlcscordul, az eszményi, idealizált szépségként ábrázolt nő csakis a fiatal férfi képzeletében létezhet, a valóságot tekintve akaratlanul kedvesét dicsőíti. Még az első, a szerelmes fülnek édes melódiaként hangzó megszólalás stilizált emléke is Kálmán érzelmi eksztázisát szemlélteti: „Kedvetlen vagy szólt ő – de oly hangon Dezsőcském melly velőmig rázta meg minden idegemet – oly hangon, melynek leírását meg sem kísértem, mert nincs oly hang, nincs oly dallam, vagy művész kezek által bármelly hangszerből áradoztatott bájos melódia, mellyhez hasonlítva nem csúfolnám.” Adódhat az észrevétel, ha a férfi még kedvese hangszínét sem ismeri fel, minemű kapcsolatról lehet szó Kálmán és Emília esetében, amelyet komplikál a főszereplő gyors (természetesen ironikusan prezentált) érzelmi fordulata. Persze a heroikus román óta ismeretes motívum, hogy az álca gyakran olyan hitelesen működik, hogy a közvetlen környezetet is alaposan megtéveszti, Kálmán instabilitását, Emília elutasítását, érzései ingadozását tekintve mégis kétely támasztható szerelme valódiságával szemben. Következésképpen Emília érdemei sem Kálmántól, hanem Dezsőtől magasztaltatnak. Elsősorban nem a szépség, a testi vonzerő hangsúlyozódik, hanem a műveltség és az ideologikusan elképzelt honleányi magatartás: „ő lelkes leánya honának, szivén viseli érdekeit”. Hogy a mások számára követendő viselkedésmintát,

életmódot reprezentáló honleányi (meta)szerep miként konkretizálódik Emília esetében, Dezső szolamából nem derül ki, a nemzetért munkálkodó nő tekintetében megmarad az eszmét mintázó egykorú diskurzus felszínén.³⁶

Álarcosbálról lévén szó, alapvető elvárás a valós személyiség leplezése, torzítása, az identitás elfedése, vagyis a társasági normákat nem sértő szándékos megtévesztés, tehát minden elképzelhető konfliktus potenciális színtere, legyen szó szerelmi bonyodalmakról, farsangi tréfákról, átverésekről, élcekről, akaratlan félreértésekről vagy csalódásról. Hogyha az egykorú kispróza hőse álarcosbálba megy, tudvalevő, hogy csakhamar intrikák, tévedések áldozatává válik – hacsak nem ő a „cselszövő” (szintén a heroikus román kései örökségeként van jelen az elbeszélésben a „machinátor” barátné, aki egyébként Dezső sógornője). Van, akit kínzó szerelemföltés epeszt, mert a férfitársaságban kacérkodó álarcos nőt tévesen a feleségének hiszi,³⁷ vagy kedvese csapodárságán, szavahihetetlenségén búslakodik, ámbár hasonló módon hibázik,³⁸ van, akit másnap ér a meglepő felismerés, hogy a bálban megismert titokzatos széphölgy nem más, mint a nagynéni,³⁹ míg van, aki érzelmi válságot kénytelen elszenvedni, anélkül, hogy tudomást szerezne az azt előidéző maszkos szépség kilétéről.⁴⁰

Arányi Kálmán hiperbolikusan ábrázolt szenvedése hasonló szituációból eredeztethető. Érzelgős magatartása, naivitása óhatatlanul ironikus felhangú, már-már komikumba fordul, ahogyan a valóságtól eloldódó, alaptalanul egzaltált szerelmét igyekszik exponálni Dezsőnek. Kálmán hiperszenzitív alkatával szemben Dezső antitetikus karakterként tűnik fel, már az elbeszélés első soraiban érzékelhető, hogy egy életvidám, pozitív világlátású fiatalember. Tipikus zsáneralak, aki a romantikus túlérzékenységgel karikírozására, az érzelmi túlsordulás tompítására „érzéketlen” kontrasztként szerepel, már Kisfaludy Károly elbeszélései óta.⁴¹ Dezső kritikus távolságot tart Kálmán sentimentalizmusától, nevetség tárgyává teszi az érzelmi kiszámíthatatlanságot, gúnytól átitatva, ironikusan szemléli a kálváriát:

Jól hallottam e, te nem szeretted őt? őt, az alig néhány napja olly annyira dicsőítettet, magasztaltat? – istenemre nem tanácsoltam volna legjobb emberednek sem indulatidat csak árnyékával is a' legkisebb gyanusításnak illetni, mert képes lettél volna örülni

³⁶ Vö. BOZSOKI Petra, *A honleányság mint női emancipáció: Kánya Emília alakja és munkássága*, doktori értekezés, Pécs, Pécsi Tudományegyetem – Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2020, 44–47.

³⁷ [KISFALUDY Károly], *Tollagi Jónás mint házasság*, Aurora, 1827, 239–248.

³⁸ TÓTH Lőrinc, *A bálgyűlölő*, Rajzolatok a' társas élet és divatvilágból, I/7. szám, 1836. január 23., 49–53; I/8. szám, 1836. január 27., 58–61.

³⁹ „Alig ösmerém-meg nagynénemet, – ki távollétem alatt városba jöve lakni, – mert az őszbe vegyült hajak helyett holló fűrtök folytak alá a' simult homlokodon, 's külföldi fogak fehérlettek a' mosolygó ajakak közt” (KUTHY Lajos, *Farsangi kaland*, Rajzolatok a' társas élet és divatvilágból, 1835. március 7., 110).

⁴⁰ LUKÁCS Lajos, *A' pesti út*, Rajzolatok a' társas élet és divatvilágból, 1835. november 11., 229–231; 1835. november 14., 237–240; 1835. november 18., 245–246.

⁴¹ IMRE László, *A romantikus irodalomalapítás ambivalenciái: Kisfaludy Károly = Uő, Irodalomalapítás és műfajfejlődés a 18–19. századi magyar irodalomban*, Bp., Nap Kiadó, 2015 (Magyar Esszék), 10–11.

szenvédélyedben fel áldozni szerelmednek mindent. – S illy rögtöni változás, ha ha ha, magyar vagy biz te bajtárs még szerelmedben is, szalma tűz, fenségesen lobog, de nem hágy csak annyi zsarátnokot sem, mellynél egy Árvamegyei burgonyát megsüthetnénk.

(Más kérdés, hogy a labilitás miért nemzetkarakterológiai paraméter.) Dezső szólama józan gondolkodást, realista világlátást reprezentál („ha már csakugyan képes vóltál bele szeretni egy álarczba, – mert hisz még valódi arcot nem is láttál”), felemeli szavát a céltalan ábrándozás ellen, az élet árnyoldalaival való szembenézést, az illúziók leszámolását hirdeti.⁴² Elbeszélőnk a magatartásambivalencia tekintetében érzékelhetően Dezső szemléletével tud azonosulni.

Kálmán érzelmei nem egyértelműsíthetők, közérzetének megfelelően változnak. A bál közeledtével először kételyek kerítik hatalmukba, elbizonytalanodik a járatlan út kockázatait latolgatva („mi az, mi most olly kiállhatatlanul dül keblemben, érzem hogy balúl tevék, mellőzni, feladni őt az angyalt, kinek egyetlen pillanata a legnagyobb nyereség, mennyei üdv, mindenmásnak, ’s mindedig nekem is. És miért? avagy kiért? – egy ismeretlen álorzásért – ’s ki áll jól nekem hogy nem ütend rosszúl ki e tréfa?”), úgy tűnik azonban, hogy szélsőségesen romantikus természetét nem képesek befolyásolni sem az észérvek, sem az intő tapasztalatok (Emília barátságtalan viselkedése a bálon), körültekintés nélkül cselekszik, bár fél a bukástól, mégis kockáztat: „Most azonban rajta végezzük be az öltözést, ’s sietve a terembe nehogy a várt szépet is elszalasztva két szék vagy jobban mondva két szép közt maradjak pad alatt.” Csapodár lelkületét szemlélteti a gondolat, hogyha a történetek váratlan fordulatot vesznek, egyszerű farsangi tréfának minősítve az esetet, bocsánatot kér Emíliától (az természetesen poétikai szükségszerűség, hogy mindezek után Emília kiengesztelődése egy csapásra megvalósul). Elhatározásában nem korlátozható, mégis zavaró számára Emília elutasító magaviselete, ahogyan a férfiak, különösen Dezső társaságát élvezzi (amely ugyanúgy a retorzió része, mint a hamarosan belépő Kadarcsi Orsolya). Amikor Kálmán ezt feldúltan szóvá teszi, Dezső őszintén elcsodálkozik barátja féltékenységén. Viszályuk kibontakozásának csak az „álarctalan álarcos nő” feltűnése szab gátat, aki groteszk spektakulumként szándéktalanul Kálmánt is kiteszi a mulatozó kompánia gúnyolódásának. Közismert motívum, hogy a bálozó általában akaratán kívül, valaminő váratlan szituáció következtében lesz nevetséges, a társasági élcek tárgya.⁴³

Mivel farsangi történetről van szó, a tematika kvázi-alapkomponense a pártában maradó, így a farsangi időszakhoz, multságokhoz, álarcosbálokhoz ambivalens módon viseltető vénkisasszony keserve, Tóth Lőrincnél például imígy: „a’ farsangot remegő szívvel várt ’s most átkozó Dorottyák neheztelnek istenre, hogy pártájokat, a’ fejükbe nőttet fejkötőre nem cserélheték”.⁴⁴ Kadarcsi Orsolya archetipikus figura,

⁴² Vö. HORVÁTH Károly, *Széchenyi és a magyar romantika*, ItK, 65(1961), 1. sz., 12.

⁴³ Vö. [Név nélkül], *Házi tánczmultság*, Regélő, 1833. április 28., 61–64; 1833. május 2., 69–74. – ORMÓS Zsigmond, *Sok baj semmiért*, Rajzolatok a’ társas élet és divatvilágból, 1835. március 7., 112–113.

⁴⁴ TÓTH, i. m., 50.

a közköltészet populáris szöveghagyományából lép elő, karakterében, sorsában felismerhetők a régi aggszűzpanaszok, vénleánycsúfolók (közvetve a *Dorottya*) toposzai, alapmotívumai, hiszen a vénkisasszony számára egyértelműen „rossz farsangról” van szó.⁴⁵ Humorisztikus ábrázolásában a hiperbola alakzata dominál, mert a negyvenöt éves hölgynek napokra van szüksége a készülődéshez, hogy egykori szépségének „maradványait” elfogadhatóvá, „társaság-kompatibilis” minőségűvé tegye, amit az elbeszélő kiszólása reflektál, mintha Kadarcsi kisasszony személyében referencializálható, valószínűs személyt gyaníthatnánk, aki magára ismerhet a fikciós hölgyben. Elbeszélőnk valószínűsége mímelő ironikus játéka még egy lehetséges retorziót is kilátásba helyez:

Ne ütközzék meg rajta a' szép olvasónó, kinek talán egy pár óra elég, hogy tellyes tánczvigalmi díszöltönybe álljon tükre elébe. Mert hisz jól tudta azt Orsolya kisasszony, hogy mindenkinek szeme csak a' szépen akad meg; 's ez előtt – mint ő szokta mondani – egy pár évvel, maga is hamarabb készült volna el, de most hiába, midőn 45 éves szépségének maradványait (mit ugyan hogy kikottyantottunk ha beszélyünket olvasná bizonyára szemeink legalább egyikével fizetnénk meg) kelle egy nézhető alakba öszeilleszteni; ez korántsem olly csekélység, mihez napok ne kívántatnának.

Orsolya „szépségének” rekonstruálása érzékelhetően ironikus felhangú, amint a kisasszony ősz hajszálai, arcráncai eltakarásán, meg- és kifestésén fáradozik, miközben használaton kívüli fogait különböző fiókokból kénytelen előkeresni (a túlzás értelemszerűen a két nő, Emília és Orsolya közti kontraszt felmutatásában kap funkciót). Mint tudható, kísérlete önmagára nézve hiábavaló, Kálmán megleckéztetésében azonban működőképes, jóllehet Kadarcsi kisasszony státuszán mindez nem változtat. Végül Dezsőtől értesül a tréfáról, így nem marad más választása, mint a haragon való túl-emelkedés, a megváltoztathatatlan helyzet tudomásul vétele, a rezignált beletörődés: „Dezső által értesítettven azonban az egész összefüggéséről mérgében fogait lett volna csikorgatni, félvén azonban nehogy azok gyenge alapjaikból kimozdúlva elhúljanak, nem lehetvén már különben is a' dolgon segíteni magát így vigasztalá: Hisz az illy fiatal nép közt mint mi, főként farsang idejekor, módjával megjárja a' tréfa.”

Vagyis „eszközként” óhatatlanul Kadarcsi Orsolya is a megtévesztés áldozatává válik. Az objektív valóságot kizárólagosan Emília és Cseleyné ismerik, mindenki más csak töredékes vagy hamis ismeretekkel bír. Számukra az álarc, a hamis identitás a próbatétel instrumentuma, amely szintén kipróbált elbeszélői motívum.⁴⁶ Kovács Pál *Román és nem-román* című elbeszélésében a főszereplő széphölgy egy fiktív alteregót kreál, nem létező unokatestvérének adva ki magát, hogy megkísérelve vőlegénye elcsábítását

⁴⁵ „A jó farsáng szüzeket ragadja, hordja, / A páratlant párossá csinálja, adja. / A rossz farsáng leányt szomorítja, / Mert a pártát árva fején hagyja.” *Közköltészet I: Mulattatók*, kiad. KÜLLÖS Imola, munkatárs Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 4), 170.

⁴⁶ Máskor szükségtelen az áldentitás, elegendő a szerelemföltétést kiváltó látszat: „A' kapitány' hódolati leányomat arra birták, hogy kegyedet féltésre ingerelvén ki tanulja szívét, a' hűteltent játszottja de olly rosszul, hogy csak a' féltékeny nagyító üvege nézhető azt valónak” (T. F., *A' bal eset, jól esett*, Aurora, 1830, 122).

próbára tegye a férfi hűségét.⁴⁷ Csakhogy Kovács történetében a tréfa kétoldalú, miután a férfi felismeri, hogy átverésről van szó, revansot vesz, így eredményesen sikerül félrevezetnie a nőt: „A ki engem csal, nekem sem vétek azt csinálni”.⁴⁸ Értelemszerűen boldog frigyen egyesülnek.

A vénkisasszonyhoz hasonlóan Kálmán karakterét is átszínezi az öltözködéshez, a divathoz fűződő életképelemek, szintén ironikusan eltúlozva. Kálmán „arszlánként”, önmagára elragadtatással tekintő „divatfiként” jelenik meg: „előszólitaték a tigris, ki műértőleg szedé fürtökbe arszlánya sörényét, ’s tagjaira tapadtak a legmesteribb kezek által készített öltözékek, ’s néhány pertz még, és az uracs tetőtől talpig felkészülten tükre előtt áll, öntetszéssel legeltetve hiú szemeit deli termetén.” Máskor a kesztyűfelvétel jelent a férfiembert próbára tevő heroikus küzdelmet. Ő már tipikus „dendi-utód”, nem a „díszmagyaros” nemzeti, hanem a polgári divatot követő fiatalember,⁴⁹ aki az elbeszélői élc értelmében piperkőc ficsúrként ábrázoltatik. Nagy Ignác életképeiből ismerős a feltűnéskeltő „uracskodás” hasonlóan ironikus hangvételű bemutatása.⁵⁰ Ormós Zsigmond szegény jurátusa is lehangoltan veszi tudomásul, hogy a társaság elsősorban a külcsínre ad: „Czipőimet elhozattam, bérkocsit, hajfodrást rendelteték, díszruhám felöltém; mert tudtam: hogy nálunk mindenki, de főképp szépeink, ’s így Málim is szeret formalitásokhoz ragaszkodni. Szépeink pedig körükben dísztelenül jelenő uracsra mondják kárhuzatos ítéletüket.”⁵¹ Mindezekhez értelemszerűen az elbeszélő sem mulaszt el tőle szokásos észrevételeket fűzni.

Célszerű konkrétan is érintenünk a szöveg konstruáltságát, irodalmi műalkotás voltát hangsúlyozó narrátori önreflexivitást, a kiszólásokban koncentrállódó ironikus modalitást.⁵² Legyen szó konkrét parabázisokról, az olvasóhoz való direkt odafordulásról, a cselekményvezetés önkényes megszakításáról, a narratív illúzió szándékos felszámolásáról vagy a referencialitás imitálásáról,⁵³ az elbeszélő metadiszkurzív stratégiái mindenkor az (ön)íroniát erősítik. Státusza főként a perspektívaváltások, a múltba tekintések alkalmával kerül előtérbe:

Bocsásson meg a szép olvasónő ’s kegyes olvasó ha a beszély szövedéke úgy igényelvén, a már elbeszélt események előtti időre kell visszatérnünk. Nemsoká fogunk ott időzni,

⁴⁷ Kovács Pál, *Román és nem-román*, Aurora, 1837, 59–96.

⁴⁸ *Uo.*, 95.

⁴⁹ Vö. F. DÓZSA Katalin, *Öltözködés és divat Széchenyi István gróf korában* = Uő, „Megbámulni és megbámultatni”: *Viselettörténeti tanulmányok*, Bp., L’Harmattan, 2014, 265–287.

⁵⁰ SZINNYEI Ferenc, *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*, II, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1926, 46–50. – SZIGETHY Gábor, *Az életképíró Nagy Ignác (1810–1854)* = NAGY Ignác, *Uracskok, arszlánok: Budapesti életképek 1840–1848*, vál. SZIGETHY Gábor, Bp., Magvető, 1980 (Magyar Hírmondó), 373–376.

⁵¹ ORMÓS Zsigmond, *Szegény jurátus*, Rajzolatok a társas élet és divatvilágból, 1835. június 17., 289.

⁵² IMRE, i. m., 13–19.

⁵³ Paul DE MAN, *Az irónia fogalma* = Uő, *Esztétikai ideológia*, ford. KATONA Gábor, Bp., Janus–Osiris, 2000, 194–196.

igyekezendem mennyire lehetséges röviden tenni meg a' kellő felvilágosításokat, 's mielőbb visszatérni ismét oda, honnan most kissé eltérni kénytetem. [...] Mi történt tovább vélők, és általok a' vigalomban történetünket érdeklőleg, az elbeszéltekből tudja az olvasó, mi azután történend, híven rajzolni feladatam.

Úgy tetszik, az elbeszélő reflektálása szükségszerű útmutatás az olvasók számára, akik mindenkor támaszkodhatnak a hasonló minőségű tekintetvezetésekre. Máskor – a konkrét bevon(ód)áshoz – többes szám első személyű szólam révén teremt közvetlen(ebb) kapcsolatot: „Azért azonban mi kik már a' vigalomhoz méltólag kipiperézénk magunkat; tekintsünk egy pertzre Arányi Kálmánhoz, nála talán találunk ollyasokra, mik a' vigalom kezdetéig is, megérdemlik figyelmünket.”

Amikor Szacs vay az elbeszélését írta, a vígjovella alapkészlete már kialakult, évtizedek óta használatban volt Fáy András, Kisfaludy Károly, Gaál József, Kovács Pál nyomán, az almanachok, divatlapok novellistái kezén. Már Kisfaludynál feltalálhatók azok a komikus jelenetek, alakok, amelyek az 1830–40-es évek elbeszélési irodalmában variálódnak, olykor változtatás nélkül ismétlődnek (szerelmi bonyodalmak, félreértések, tévedések, féltékenység, titokzatos nőszemélyek, álarcosbáli bonyodalmak), vagyis az irodalmi „hagyományként” („divatként”) érthető humorisztikus megközelítés, anekdotikus ábrázolás- és elbeszélésmód.⁵⁴ Az élőszóbeli előadás imitálása, az olvasóval való közvetlen kapcsolat megteremtése, az elbeszélői fesztelenség Kovács Pál elbeszéléseiben válik normává. Poétikai, tematikai eszköztára csaknem változatlan, a fiatalok megismerkedése – szerelmi viszontagsága – boldog egybekelése gyakorlatilag kimeríti Kovács beszélyeinek témakészletét. A bonyodalom szokványos, (ön)ismétlő(dő) – a férfi túl bátortalan, szemérmes, máskor csapodár, érzelmeiben ingadozó, a megismerkedés körülményei komikusak, a férfi gyakran megtévesztés áldozata, míg a nő általában szemérmes, házias, agyafűrt oldalát csakis a vétkező férfi elleni retorzió érdekében fedi fel. Steril, szabadon kicserélhető,⁵⁵ a szerelem, a házasság, a társadalmi nemi szerepek tekintetében pedig konzervatív, archaikus emberképet közvetítő karakterek.

Mindezekről meglepően pontos láttelelet ad az *Életképek* 1845. március 8-i száma:

A' magyar belletristáknak koronkint mindig van egy vesszőparipájok, melyet aztán majdnem kizárólag 's addig zaklatnak és csigáznak, míg vagy kidől alóluk, vagy ők fordulnak le róla, miután szegény párját már szinte csontig nyúzták, 's rajta egy éldelhető falatot nem talál a' szem. Egy időben, miután Kisfaludy Károllyal Kovács Pál néhány szerencsés víg elbeszélést írt, a' magyar falusi középrendből véve tárgyaikat, minden fiatal magyar író víg elbeszélésen kezdte pályáját, melly a' felvett minta szerint a' világért sem játszhatott máshol, mint felváltva Pesten 's valamely magyar faluban, 's mellynek személyei egy fiatal szeles juratus vagy báró, másfelől a' kisasszonyka és szobaleánya, egy

⁵⁴ SZINNYEI, i. m., I, 60. – WÉBER Antal, *A magyar regény kezdetei: Fejezetek a magyar regény történetéből*, Bp., Akadémiai, 1959 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 5), 68.

⁵⁵ FÁBIÁN István, *Vidám szépprózánk stílusának kialakulása*, ItK, 49(1939), 4. sz., 357–372.

köhögő nagybátya vagy néne, avagy, változás kedvéért, egy sopánkodó aggszűz, mint megannyi stereotypicalakok, úgy nem hibázhattak belőle, mint mákoskalácsból a' mák; mert valamint ez mák nélkül, úgy ama elbeszélések ez alakok nélkül nem is lehettek volna víg beszélyekké, mellynek írása akkor divat, akarám mondani, ragály vala, 's ez iszonyú soványságban tárgyválasztásra 's egyoldalúságban felfogás- 's kidolgozásra nézve egyik elbeszélés mint tojás tojáshoz hasonlított. De a' nádparipa szerencsére agyoncsigáztatott, 's tökéletesen megnyúztatva, az olvasó közönségnek nem kis örömére, darab idő óta kísértetni megszűnt bennünket, 's a' novellaírás levetkezé gyermeksaruit.⁵⁶

Vagyis a vígnovella poétikai lehetőségeinek túlterheléséről van szó. Tudható, hogy amint egy szövegtípus kezdi kimeríteni a variációit, átrendeződnek az értékhangsúlyai, a kortársak számára észrevétlenül (csak utólagosan érzékelhetően) az elértéktelenedés felé halad, miközben az átrendeződés más szövegek, műfajok kibontakozásának első fázisát jelent(het)i. Amint egy irodalmi elem automatizálódik, redundanciát eredményez, más elemek előtérbe kerülésével egy időben a korábbtól eltérő funkciót vesz fel, vagy segédfunkcióvá válik, deformálódik a szöveg, szövegtípus eredeti beállítottsága, rendeltetése. Akármennyire kedvezően alakul egy műfaj fogadtatása, variációi egy idő után már képtelenek elérni a befogadók ingerküszöbét, így a szerzőnek új témák, új műfajok, a kiadónak új kiadási formulák irányába kell fordulnia, hogy ismét széles körű hatást legyen képes generálni. Más kérdés, hogy a különböző szövegek emelkedése vagy elértéktelenedése politikai, gazdasági, ideológiai és társadalmi átrendeződések következményeként is végbe mehet.⁵⁷

Szacsvay tehát olyan közismert, népszerű történetelemeket, sémákat, motívumokat, karaktertípusokat alkalmaz elbeszélésében, amelyek stabilizálódtak, „önműködővé” váltak az egykorú kisprózai szövegkomplexumot létrehozó írói repertoárban, láthatóan a megreformálás szándéka nélkül igazodva a vígnovella behatárolt poétikai lehetőségeihez, gyakorlatilag ugyanazon elbeszélésmintázatokat kultiválva. Természetesen az anyagi vonzatról sem szabad megfeledkeznünk, hiszen a divatlapok (mint elsődleges kontextus) szerkesztői a piaci szempontokat figyelembe véve, a kapitalista termelés-módot követő működés szerint a homogén, bevált, eladható poétikát preferálták, sőt honorálták.⁵⁸ Mindez, tekintetbe véve a reflektálatlan automatizációt, a folyamatos ismétlődés, a művészietlen megvalósítások, az esztétikai egysíkúság következtében a poétika kiüresedésével a vígelbeszélés óhatatlanul a prózairodalmi mezőny alsó,

⁵⁶ Életképek, 1845. március 8., 320.

⁵⁷ Vö. Jurij TINYANOV, *Az irodalmi tény*, ford. RÉTHY Ágnes, SOPRONI András, Bp., Gondolat, 1981, 26–39. – IMRE László, *Műfajok létformája 19. századi epikánkban*, Debrecen, Egyetemi Kiadó, 1996 (Csokonai Könyvtár. Bibliotheca Studiorum Litterarium, 9), 25–48. – HITES Sándor, *Magyar irodalom a 19. században: Az új magyar irodalomtörténeti kézikönyv 19. századi köteteinek szinopszisa*, Ikt, 119(2015), 5. sz., 671.

⁵⁸ Jókai például harminc forintot kapott az *Életképek*ben publikált első elbeszéléseért, miközben Petőfit egy versért csak öt forinttal honorálták. JÓKAI Mór, *Elbeszélések (1842–1848)*, kiad. OLTVÁNYI Ambrus, Bp., Akadémiai, 1971 (Jókai Mór Összes Művei, Elbeszélések, 1), 536–537.

populáris regiszterébe került, nem véletlen, hogy a hagyománytól való tudatos távolodás már esztétikai minőséget képvisel, mint azt Jókai⁵⁹ vagy éppen Petőfi⁶⁰ kisprózai kísérletei szemléltetik. Végleges eltűnésről azonban nem beszélhetünk, csupán funkcióváltásról, hiszen az eszményi nőideál, az éteri, a realitásoktól eloldódó szerelemképzet, a szövegvilágot átszövő ironia tekintetében az egyes elbeszélésmintázatok és szövegszervező elvek továbbhagyományozódása figyelhető meg például Kemény Zsigmond ötvenes évekbeli elbeszélése, az *Alhikmet, a vén törpe* esetében.⁶¹ Habár Szacs vay szépiírói kvalitásával kapcsolatban felvetődő kérdéseinkre a novella önmagában aligha ad(hat) kielégítő válaszokat, óvatos konklúzióként megfogalmazható, hogy esetében az anekdotikus hagyományt őrző (folytató) „poétikáról” van szó. Természetesen egyetlen kézirat szövegű alapján „poétikáról”, esetleges szépiírói lehetőségekről beszélni még hipotetikus is túlzásnak, spekulációnak tekinthető. Szacs vay elbeszélése esztétikai szempontból szerény kísérlet, mindazonáltal megírásának aktusa irodalomszociológiai szempontból is tanulságos, mivel a szövegtípus egykorú népszerűségének átgondolására késztet; milyen volumenű „hatóerővel” bírt a korszak vígbeszélése, ha az irodalomhoz csak marginálisan kapcsolódó fiatalember is késztetést érez kipróbálnia magát a műfajban.

Hogy az irodalmi intézményrendszer szabadságharc utáni átrendeződése miként formálta volna Szacs vay életművét, megválaszol(hat)atlan kérdés marad. Vármegyei, ügyvédi, politikusi tevékenységét, az országgyűlésben képviselt magatartását, elköteleződését tekintve Szacs vay Imre ígéretes pályafutás aspiránsa volt, tragikus sorsa azonban megakadályozta a sikeres életút kibontakozását.

⁵⁹ VÖ. SZILÁGYI Márton, *Jókai, a pályakezdő novellista* = *Uő, Hagyománytörések...*, i. m., 191–200.

⁶⁰ VÖ. MARTINKÓ András, *A prózairó Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése*, Bp., Akadémiai, 1965 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 17). – KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2008 (Osiris monográfiák), passim.

⁶¹ KEMÉNY Zsigmond, *Kisregények és elbeszélések*, kiad. BÉNYEI Péter, Debrecen, Egyetemi Kiadó (Csokonai Könyvtár: Források, Régi kortársaink, 2), 1997, 101–142.

Függelék

Álarcz és nefelejts.⁶²
beszély

I.

Sűrű ködlepelbe burkoltan szálott az est, N... csillámló hóréteggel fedett utcáira a' roppant téli hideg jéggé dermeszte mindent, csak kik kényszerülve valának hagyták el fűtött hajlékaikat. A' mind inkább sötétlő est' csendét nem zavará más, mint az egyes hazasietők léptei alatt ropogó hó; halványan töre keresztül a ködfátyolán a' szende hóld, 's az ablakokból alig imitt amott kipislogó gyertyafényekkel egyesülten kétes homály árasztta szét, mi a' hó által lepott tárgyaknak kísérteties alakot kölcsönze.

Egy köpenybe burkolt férfialak halada szapora léptekkel a' város egyik főbb utcáján keresztül, halk hangon dalolva a' gyönyörű fótídal eme verseit:

„Vig pohár közt édesebb a'
szerelem,
A' mi benne keserű van
Elnyelem,
Hej galambom szőke bimbóm
Mit szeretsz,
Áldjon meg a' három isten
Ha szeretsz.”

Alig hangzának el ajkiról az utolsó hangok midőn egy nem nagy, de csinos külsejű ház tárt kapuján besietett, keskeny 's eléggé hosszú folyosón haladva-át, míg egy ajtóhoz érve ollymódon koczogatott mint midőn jó ismerősünkhöz lépünk-be.

Alig hallható „szabad” hangzott belőlről.

Az ajtó benyilott 's a' férfiú kit kísérenk egy meglehető területű csinosan, de nem pazar fénnel bútorozott szobába lépe, mellyben a' kandalló tüze előtt egy az élet tavaszában lévő magas nyulánk természetű dús barna hajfürtökkel 's hasonszínű igen

⁶² Ezen beszély az [1849.] október <6>[24]-iki, aradi szerencsétlen véráldozatok egyikének, a lelkes, tehetséges, és hazájáért mártír-halált szenvedett fiatal *Szacsvay Imrének* hátrahagyott, s e nemben egyedüli szépirodalmi dolgozata, mely e körülménynél fogva, de mint másfél évtized előtti irodalmi mű is az olvasó <nemes> figyelmére számíthat. Közlő a kézírathoz ez elhunyt egy barátnéja által jutott, s meggyőződése szerint sem kegyeletlenséget, sem szerénységet nem követ el, midőn azt átadja az olvasó közönségnek. – Pest, 1861. ápril 6-án. [Szokoly Viktor autográf bejegyzése a lap oldalán, aláírásával. A másik, szintén Szokolytól származó ceruzás jegyzet a lap tetején olvasható:] E mű nyomtatásban sohasem jelent meg.

gyöngye szakállal körülfolyt, halvány, de érdekes – mondhatnám szép artzú ifjat pillantunk meg; kényelmes helyzetet véve ősi karosszékeiben 's egy kezében volt lapocskát igyekezve elrejteni.

Isten hozott Dezső! szólt a' jövő elébe lépve, midőn az közel székéhez megállapodék.

De magam is igyekeztem Kálmánkám! felele az nyájas kézsorítás közt, mert mondhatom kün olly hideg van, hogy a' pára jégcsapokban húll az ember lábaihoz. E szavak után letéve felső téli öltönyét, egy az előbbihez hasonló termetű ifjat pillantunk meg, azon lényeges külömbséggel, hogy még amannak nagy fekete szemeiből 's halvány artzáról egy neme a' belső kinnak vala olvasható, ennek szőke, szakáltalan piros artzulata, 's tűzzel telt kék szemei fennen hirdeté a' vidám meglelégtűség szűlte bódogságot.

Szerencsés ember vagy pajtás, mond Kálmán, víg szeszélyed kiapadhatlan, 's elménczségeid el nem hagynak soha, mondjad inkább mikor érkeztél? Szép e ányod? 's⁶³ haza jött e ő?... na tudod... Mili?

Bár a' dolog, természeténél fogva kérdéseidre⁶⁴ úgy kellene felelnem, mint azokat hozzám intézéd, én még is úgy fogok, mint hiszem hogy leginkább ohajtod, 's legelőször az utólsót tudatom: igen ő haza jött – még tegnap 's mondhatom felette csodálom hogy ezt még ma sem tudod, 's köteles udvarlásodat nem tevéd. A' mi a' többit illeti én ma érkeztem, mert a' nászvendégség távozta után nekem kelle a' házat rendes állásába visszahelyeznem, 's emiatt késtem. – Ányom valjon szép é? – meg ítélted majd tenmagad. De mond nékem te Kálmán, mi bajod, hisz olly komoly, mondhatnám gyászos kedélyű vagy mint a' nagy péntek.

Ah Dezső, én szerencsétlen, felette szerencsétlen vagyok. Halld barátom, én szeretek!

Ha ha ha, nevette az hangosan, mondhatom, mit mondál nagy ujság, hiszen barátom ezt az egész világ tudja; csodálom hogy olly hosszú idő óta ki nem józanodtál már annyira, vagy legalább meg nem szoktad indulatod hevét, hogy imádottadnak pár napi távol léte⁶⁵ képes téged még ma is illy szánandó kedélybe helyezni. Avagy nem vagy e boldog viszont szerettetve hisz barátocskám ő szinte szeret, becsületemre mondom annyira szeret, hogy bajos volna meghatározni melyikötöknél áll magosb fokon a' mennyei érzelem hévmérője.

Hallgass ne tovább, hisz épen ez mi őrültté⁶⁶ tesz, én őt többé nem szeretem, – nem akarom látni – 's borzasztó a' gondolat ha ismét viszont látnom kellene. – Milly bódoggá tett eddig szerelme olly bódogtalanná tesz ma, – gyűlölsége utálata üdv volna részemre. – Én más szeretek. –

Jól hallottam e, te nem szereted őt? őt, az alig néhány napja olly annyira dicsőítettet, magasztaltat? – istenemre nem tanácsoltam volna legjobb emberednek sem indulatidat

⁶³ ányo<...>? 's [Javítás.]

⁶⁴ kérdés<...>dre [Javítás.]

⁶⁵ lé<...> [Javítás.]

⁶⁶ őrü<...> [Javítás.]

csak árnyékával is a' legkisebb gyanúsításnak illetni, mert képes lettél volna őrült szenvedélyedben fel áldozni szerelmednek mindent. – S illy rögtöni változás, ha ha ha, magyar vagy biz te bajtárs még szerelmedben is, szalma tűz, fenségesen lobog, de nem hágy csak annyi zsarátnokot sem, mellynél egy Árvamegyei burgonyát megsüthetnénk.

Ne gúnyolj, – vág szavába Kálmán,⁶⁷ – mert istenemre elfelejtem, hogy barátom vagy,⁶⁸ hallgass meg, aztán kárhoztass ha tudsz:

Hát tehetek én róla, ha eszményem képét melyet eddig Miliben hívék létesíttetnek, csak tegnap találtam valódiilag meg. Hát oka vagyok e én, ha látó érzékim mellyek eddig ő benne találák fel a' legkecsesb teremtményt a' föld minden hölgyei közt, olly csúfosan meghazudtoltatának egy más, egy földfeletti lény megpillantása által. Az én hibám e hogy enfüleim győzőnek meg arról, miként e szó „szeretlek” még sokkal bájosb sokkal mennyeyebb zengzetü is⁶⁹ lehet, mint minőket néha tölle hallottam. Szóval Mili szép, – jó, – lelkes, – angyal, – de ő mindennél több. Mili szeret, – de ő is, – Ó barátom szánakozzál én szerencsétlen vagyok.

De meg tudom e hát valahára – kérdé Dezső türelmetlenül – ki azon szebb, jobb, lelkesb, az az angyal, azon dicső, azon isteni Ő?

Hisz azt magam sem tudom, ép itt rejlik szerencsétlenségem alapja.

Ember hisz te megőrültél. Láttad őt, beszéltél vele, hallád isteni csengésű hangján kétségkívül hozzád intézve mondatni a' szót „szeretlek”, s nem tudod ki ő?

Igen barátom ez mind megtörtént, s én nem tudom ki ő. De halld történetemet:

Tegnap estve mint tudod, a' koldusápoló egylet javára rendeztetett álarczos tánczvigalom, én tudva hogy Mili ki barátnéja menyegzőjén falun van, nem lessz ott; mint képzelheted csupán emberbaráti részvétemtől vezéreltetve csak mentem el. Kedélyem bús, mogorva, s inkább torba mint tánczvigalomba illet⁷⁰ volna. Szinte éjfélíg jártam fel s alá teremben, a' nélkül hogy legmeghittebb embereimet kivéve, valakivel csak szót is váltottam volna. Az álarczosoknak – kik néha tipegve tódulának körülém, pajzán észrevételeket téve mogorvaságom felett – egész seregét utasítám el magamtól, a' nélkül hogy figyelemre is méltattam volna.

Helyzetem kinpadi volt, lelkem szüntelen hozzá szállonga, s irigylém bódogságát az utolsó szolgának, ki nászvigalmatokba részt vett, mert láthatá őt, s tellyesítheté azon parancsokat, mellyek kiosztásában illy alkalmakkor tudom nem fukarkodik. – Haza éjfél előtt – nehogy különcznek kiáltassam ki, nem távozhattam.

Szinte fél tizenkettőre volt már, s épen számolám a' még éjfélíg hátralévő kevés, de nékem olly iszonyuan hosszú örökkévalóságig tartóknak vélt perczeket. Ekkor zaj támad a' teremben, mindenki egy helyre siet, hullámozásba jó a' vigalmi néptenger, s árjai egy pár jósnőnek alakozott álarczos hölgy felé tódulának. – Mindenki őket csodálta,

⁶⁷ kálmán, [Emendálva.]

⁶⁸ v<á>gy, [Az ékezet törölve.]

⁶⁹ zengzetü<ek> is [Kihúzás.]

⁷⁰ tánczvigalom<...> illet [Javítás.]

dicsérte ügyességüket, magasztalta csinos öltönyüket, szóval elbájolának mindenkit, kivéve a nőket, kik rejtteni nem tudott irigységükkel mentől tovább vonulának, tudva azt, hogy közelébe a dicsőbbnek, kitünőbbnek a gyengébb árnyoldalai.

Nem tagadom egy perczig magam is megnézém a valóban bájos két teremtményt, azonban alig találkozána pillanatink, az egyik a sokaság közül magához inte, én elébe léptem:

Kedvetlen vagy szólt ő – de olly hangon Dezsőcském melly velőmig rázta meg minden idegemet – olly hangon, melynek leírását meg sem kísértem, mert nincs olly hang, nincs olly dallam, vagy művész kezek által bármelley hangszerből áradoztatott bájos melódia, mellyhez hasonlítva nem csúfolnám.

Az voltam felelék, kedvetlen, nagyon kedvetlen, mert azt hívéim hogy csak egy teremtmény van e nagy mindenségben, kinek közelében vidám lehetek, de miután e hitem alaptalanságáról megjelenésed gyönyörű álarczos meggyőződött, már most vidám, jó kedvű leszek.

’S ha azon bizonyos egy, kérdé ő, szintigy győződnek meg illyesmiről, mit mondanál, mit éreznél?

Mind addig míg helyét te szép álarczos pótolnád közelemben, – semmit. Nem gátolnám kellemes időtöltésében, sőt örvideném rajta.

Egy szó a másikat követé, ’s én mindig mélyebben sodortatám az örvénybe, mellyhez a véletlen vezetett. Nem tudtam válni e kedves teremtestől, midőn távozott majd térdeimen kértem őt, mondja meg kicsoda, ’s engedje hogy lakáig kísérem. Ő mindent megtagada. Midőn a kocsira felsegítém elébb társnéját, utánna őt, egy levélkét játsza kezembe, ’s a kocsi elrobogott.

Én örülként rohantam utánna, ’s bár a roppant sötétségbe azonnal elvesztém szemem elől, addig futottam cél nélkül, míg itt utcánk szegletén utánnam téli öltönyt hozó inasommal ütköztem össze.

Ekkor eszmélve csak felöltém azt, ’s haza siettem, alig vártam, hogy gyertyám meggyujtassék hirtelen futám végig a sorokat, ’s nézd barátom, győződj meg tenszemeiddel szerencsétlenségemről, – ’s e szavaknál egy illy tartalmú levélkét nyujta át Dezsőnek.

„Kilétemet fel nem fedhetem önnek, a mához egy hétrei tánczvigalomban személyesen jelenendek meg – ha addig nem feled ön – meg ösmerend: beléptemkor a terembe egy nefelejs bokrocskát nemzeti szín szalaggal öszvekötvé ejtendek-el. Ha beszélni kíván ön velem, emelje azt fel, ’s nyújtsa nekem.”⁷¹

Mondhatom különös, szól Dezső, megvallom azonban még is, hogy⁷² ha már csakugyan képes vóltál bele szeretni egy álarczba, – mert hisz még valódi arcot nem is láttál, úgy ezen sorokból szerencsétlenségedet átlátni nem birom.

⁷¹ [A hiányzó idézőjel pótolva.]

⁷² is, <...> hogy [Kihúzás.]

Szerencsétlen! hát nem olvasád e hogy csak egy hét múlva láthatandom őt, fogom tudhatni, hogy voltakép ki az, ki után lettem sóvárgó. – Egy hét múlva, szörnyű idő, hosszabb, kinosabb, az izraeliták vándorlásánál is?! – 'S ha azon ideig Milivel találkoznom, ha kérlelhetlen balsorsom vele összevezetne, ember, gondold meg mit kellene tennem?

Igazad van – mond Dezső – az baj volna, én szinte becsülöm őt, mert szelleme a' magasztos, melyet minden tiszta gondolkozású fiatal embernek hölgyben imádni kell, ő lelkes leánya honának, szíven viseli érdekeit; változásod reá nézve fájdalmas lehetne mert ő szeret téged Kálmán, 's te nem érdemled meg mennyei⁷³ tiszta vonzalmát. Azonban sokkal jobban ismerem önféjűségedet, mint most okokkal akarjalak ostromlani, hanem ha tanácsomat követni akarod, jer velem, még az éjjel kimegyünk B...ra Lajoshoz, vadászat ürügye alatt, 's csak a' vigalom estéjén térendünk haza. Így az annyira hosszú idő is hamarább fog eltelni, 's megleszel mentve a' netaláni találkozás kellemetlenségeitől. Akkor pedig találkozáva ármányos alakosnóddal, reményilem kigyógyulandasz.

Azt alig hiszem, viszonzá hévvel Kálmán, azonban angyal szól belőled barátom, egy pertzet sem akarok kérni itt, a' lég is nyomasztóan nehezedik reám.

E szavak után hevesen rántá meg a' csengő zsinegét, inasa lépett be; kiadattak a' szükséges parancsok, néhány pertz alatt megtétetett minden készüllet az útra, 's midőn a' városi toronyórák éjfél kongának, a' két fiatal barát bundákba burkolva, 's fegyverekkel ellátva ült egy könnyű szánba, melyet a' sima havon villámsebességgel ragadott az eleibe fogott öt csengős ló.

II.

Bocsásson meg a' szép olvasónő 's kegyes olvasó ha a' beszély szövedéke úgy igényelvén, a' már elbeszelt események előtti időre kell visszatérnünk. Nemsoká fogunk ott időzni, igyekezendem mennyire lehetséges röviden tenni meg a' kellő felvilágosításokat, 's mielőbb visszatérni ismét oda, honnan most kissé eltérni kénytetem.

Néhány nappal az előtt, midőn e beszély kezdetét veszi, a' vidék elsőbb rendű közbirtokosainak egyike Cseley Farkas görbeszté nyakát Hymen rózsa igájába, 's falusi birtokán tartá nászünnepélyét. Meghivattak tehát mind saját, mind arája barátjai közül számosan, – itt volt, mint a' beszély elején már kivehető, Zelényi Emilia is, a' vidék legszebb 's leglelkesebb hölgyének egyike, gyöngye nemének 's fénycsillaga minden társaságnak. Nem egy ifjú szív esett áldozatul az angyal előtt, de ő sem maradt menten Amor nyilaitól, ő választott szerelme tárgyát ösmerjük, Arányi Kálmán ifjú ügyvéd az, kit fenebb barátjával Cseley Dezsővel az új házasság Farkas testvéröttségével elutazni láttunk.

Az említett nászünnepély után szétoszlott a' vendégsereg, az új pár is a' városba sietett, bődögságát a' farsangi gyönyörök fűszerével vegyítve élvezendő. Épen az nap

⁷³ meg <M>ennyei [Javítás.]

estéjén érkeztek meg, a' szép Emilia társaságában, kit a' bájos Cseleyné közeléből távozni nem engedett, midőn a' koldusápoló egylet javára rendezett tánczvigalom tartatott.

Az ifju nő férje, de különösen barátnéja kéréseinek engedve elhatározá álarczosan jelenni meg e vigalomban. Lehető leggyorsabban tetettek meg minden készülétek, 's tizenegy óra után kevéssel két jósnő jelent meg az álarczosok seregében; kartsú mindkettő mint bércki szarvas, természetükön kimerítve látszott lenni az alkotó ügyesség a' legmagasb fokig, vállaik fehérsége megszágyenyítheté a' rengetegek havát, mely a' csinos szabású sötét öltöny, a' félig fekete álarcz által, – mely bizonyára kettejét fedé a' legszebb arczoknak, melyek⁷⁴ mintául szolgálhattak volna Ráfael Madonna képeinek, – még kitünőbbé lőnek. Egyiknek éjsötét, másikának aranyzóke dús fürtözetben alá hulló haja árnyékolá a' szobrászi szépségű nyakat; lépteik olly könnyűek, olly tünékenyen lengék valának, hogy a' szem önkénytelenül keresé rajtok a' szárnyakat, melyeken lebegni vélte e sylphid párt.

Mi történt tovább vélők, és általok a' vigalomban történetünket érdeklőleg, az elbeszélétekből tudja az olvasó, mi azután történend, híven rajzolni feladatom.

III.

Az említett tánczvigalom utáni napon Emilia kedélyében szokatlan ingerültség vala észrevehető, szótalán komor volt, 's ha ifju barátnője többször okát tudakolá, ő bár eddig titkuk egymás előtt nem vala, egy ideig ovatosan igyekezett kikerülni az egyenes feleletet.

Estve fele azonban, egyedül látva magát barátnéjával, felfedé előtte komolysága okát, 's emlékezteté őt, hogy a' tánczvigalomban Arányival beszéltek, hogy az, bár őt nem ismeré, néha szerelmi vallomást tőn, és így bár általa de még is esküszögővé lőn, mit akkor is elkövetett volna, ha az álarcz mást fedett volna; 's bűnét azzal is tetézi, hogy bár tegnap már megérkeztek, mit neki tudnia kellene, látogatásukra – mint máskor – nem siet.

Tudatá azt is, hogy ki léttét Arányinak fel nem fedé, ez pedig őt falun lenni gyanítván, nem is képzeli, 's ugyan ezért neki egy kis levélkét juttata kezébe mellynek előttünk ismert tartalmát elmondá.

Feszült figyelemmel hallgatta Cseleyné barátnéja előadását, 's alig végzé ez szava-it, midőn az ő rózsá ajkai nyíltak meg szóllásra, a' legfinomabb tervet mondva elő, készen 's tökéletesen kidolgozva már észdús agyacsájába;⁷⁵ melly szerint keményen megbüntetendő a' hűtlen lovag.

Emília anyagi kezetskéjibe barátnéját fogva a' szív legbensőbb 's őszintébb hangján köszöné az elmés tanácsot, 's azt egész terjedelmében elfogadni jónak nyilvánítá.

⁷⁴ mel||lyek [Betoldás.]

⁷⁵ agya<...>kájába; [Javítás.]

Ezek után a' legmélyebb titoktartás igényeltetvén, a' szobaleány által parancs adatott, hogy azonnal fogjanak be, 's néhány pertz múlva a' bájos Emília barátnéja társaságában Kadarcsi nyugalmazott kapitány szűz hajadon hugához Orsolyához a' már legalább huszonöt évek óta tizennyólcz évű szépséghez hajtatott-fel, kitől épen azon pertzben tértek haza, midőn kapujok előtt egy szán öt csengős lovaktól ragadva sikamlott el, mellybe a' hóld tiszta fényénél Arányi Kálmánt és Dezsőt ismerék-meg, míg ők fedett kocsijukban amazok által ismeretlenül maradának.

Más alkalommal talán némi aggályt gerjesztett volna Emiliácskánk szerető szívében lovagjának tudtanélküli, illy titokteljes és szokatlan időbeni távozása, most azonban terve sikere miatt örvend inkább azon, – úgy is gyanítva a' távozás okát, 's tudva hogy az hosszas időre terjedni nem fog.

IV.

Miként teltek a' napok a' kitűzött tánczvigalmi estéig; leírásával nem untatom az olvasót; röviden említve meg, hogy azok sokaknak kisebb nagyobb mértékben hosszabbnak tetszenek, beszélyünk két egyénének különösen, olly ólomsúlyú léptekkel haladának a pertzek, miként azok évnvi hosszúsága ellen nem egy panaszos fohászt emelének.

Vólt azonban N... városában egy lény ki ellenkezőt állított, 's százszor lett volna képes lenni egymásután megesküdni, hogy a' múlt tánczvigalom estéje óta csak egy nap sem múlt el még. De ne csodáljuk! hisz e gyöngy alak éjjel nappallal ragasztva tőn egyé azolta, 's fáradhatatlanul készült a' mai nagy estére, 's még is – ó hallatlan – mindig talált még valamit, mi részben, vagy tökéletesen hiányzott.

E bizonyos bájbimbó a' tisztelt hajadon Kadarcsi Orsolyka kisasszony vólt. Ne ütközzék meg rajta a' szép olvasónő, kinek talán egy pár óra elég, hogy tellyes tánczvigalmi díszöltönybe álljon tükre elébe. Mert hisz jól tudta azt Orsolyka kisasszony, hogy mindenkinék szeme csak a' szépen akad meg; 's ez előtt – mint ő szokta mondani – egy pár évvel, maga is hamarább készült volna el, de most hiába, midőn 45 éves szépségének maradványait (mit ugyan hogy kikottyantottunk ha beszélyünket olvasná bizonyára szemeink legalább egyikével fizetnénk meg) kelle egy nézhető⁷⁶ alakba öszveilleszteni; ez korántsem olly csekélység, mihez napok ne kívántatnának.

Ha meggondoljuk, mennyi idő pazaroltatott el, míg öszülni kezdő hajfürtei természeti színükbe vissza varázsoltnának, míg több fogak mellyek évek óta már használaton kívül számtalan rejtett fiókocskákban várakozának szabadításukra, előszedetének, 's míg megadathatott a' barázdadús arcz bőrének azon pácyszerű előkészültség, hogy felvehesse illőleg, 's kellő vegyületben a' reá mázolandó színeket; épen nincs mit csodálkoznunk ha Orsolyácska készületei a' sok más előszámlálhatlanságokkal együtt több napokra terjedének, 's hogy midőn egy szakajtó kosár nefelejtéből arasznyi széles

⁷⁶ egy <alakba> nézhető [Kihúzás.]

nemzeti szín szalaggal kötött virágbokrocskája – mellynek lételeért a város minden virágházai illendő honorarium mellett irgalmatlanul kifosztogatának – elkészülve, feldíszített öltönye mellé egész illendőséggel letétetett, esti ötöt ütött a toronyóra és így jelen volt az idő minden tánczvigalomba készülő szépnek öltöző asztal mellé sietni, hol akadályúl szolgálni éppen nem célunk.

Azért azonban mi kik már a vigalomhoz méltólag kipiperézénk magunkat; tekintünk egy pertzre Arányi Kálmánhoz, nála talán találunk ollyasokra, mik a vigalom kezdetéig is, megérdemlik figyelmünket.

V.

Rég elhagyá a nap a láthatárt, s a szürkület – alföldies szólásmóddal élve – öreg estévé lett, midőn az Arányi ház kapuján egy ötlovas szán roppant csengőzajtól kísértén sebesen hajtott be, villám gyorsasággal ugrott ki belőle Kálmán, a helyén maradt Dezsőnek kezét nyujtva igére, hogy még első lessz a vigalomban, árgusi szemekkel örködendő minden szép és nem szép jöttére mellyik hozandja magával éltének üdvét az ígért titokteljes nefelejtsbokrocskát. Mire a szán megfordúlva tovább lecsuszamlott Kálmánunk pedig öltöző asztala mellé sietett. Kevés pertzek multak még megérkezésétől el, s már az öltözéshezi előkészületek mind tökéletesen megtévék.

A vigan recsegő kandalló tüze előtt ugyan azon ősi karosszékbe veté magát Kálmán, mellyben ez előtt hat nappal először látánk őt, s előszólitáték a tigris, ki műértőleg szedé fürtökbe arszlánya sörényét, s tagjaira tapadtak a legmesteribb kezek által készített öltözékek, s néhány pertz még, és az uracs tetőtől talpig felkészülten tükre előtt áll, öntetszéssel legeltetve hiú szemeit deli termetén.

Milly nyugodt valék – gondolá Kálmán, – máskor hasonló helyzetben, s mi az, mi most olly kiállhatatlanul dúl keblemben, érzem hogy balúl tevék, mellőzni, feladni őt az angyal, kinek egyetlen pillanata a legnagyobb nyereség, mennyei üdv, mindenmásnak, s mindeddig nekem is. És miért? avvagy kiért? – egy ismeretlen álорczásért – s ki áll jól nekem hogy nem ütend rosszúl ki e tréfa? Ó akkor én megérdemlem sorsomat.

De mit, már mindegy a kocka el van vetve, én megkísértem. Ha rosszúl ütend ki bűnbánólag járulok majd hozzá, s ő sokkal jobb, sokkal jobban szeret, hogysem bocsánatját megadni késnék; ez legfelebb is farsangi tréfa leend, melly ugyan néhány rossz napjaiba került, de mellyeket istenemre kárpótolandok.

Most azonban rajta végezzük be az öltözést, s sietve a terembe nehogy a várt szépet is elszalasztva két széket vagy jobban mondva két széket közt maradjak pad alatt.

Miután az aranyláncz szemüveg, s még több efféle nélkülözhetlen apróságok mind felrakattak, ez est tehát, kiálta Kálmán melly határozni fog ő e, – vagy ő? s elő állni parancsolá a kocsit mellybe remény és kétség halálos tusája közt beugorván, néhány pillanat alatt a tánczteremben volt, hol bár az óra már nyolczat elütött, még

senkit sem talált 's így akarata ellen tartá meg adott szavát, mert a' tánczteremben csakugyan első volt.

Nem zavarta őt egy körülmény, az ajtó közelében egy pamlagra veté magát, 's egy különben is hoszasb időt igénylő veszélyes munkához fogott ti: kezeinek azoknál jóval kisebbekre szabott kesztyűkbei⁷⁷ beerőszakolásához.

VI.

Mikorra Kálmán izzasztó munkáját jól, rosszul bevégzé, gyűlni kezdének egyenként a' vigalmi vendégek, imitt amott nők is valának már szemlélhetők 's mind inkább sűrűbben látszék szaporodni ezek száma, szaporodásukkal fokenként nőtt Kálmán figyelme, 's türelmetlensége is. Minden jövő hölgybe egy talányt látott, mellynek feloldása a' nefelejs bokr volt, mit óhajtott volna felemelni, ha az érkező hölgy szép volt, 's félt hogy földre húl az, ha kevésbbé szép érkezett.

Tíz óra tájban vezette be Cseley Farkas is gyönyörű nejét, mellettök Dezsőtől követve az elragadólag szép Emília szökdécselt; vidám volt mint a' kikelet, 's szép, mint a' természet lehetett midőn a' nagy alkotó műve bevégeztekor azon mosolygva végig tekintett. Az összes gyülekezet pillanati bájjain öszpontosulának, 's mindnyájuk ajkai egy hangu dicsőítésre nyílnak-fel.

Midőn Kálmán előtt haladtak-el annak vére arczába szökelt, hozzá akart sietni, de ezt véttsége után nem teheté; 's már tökéletesen leakart mondani várakozásáról is, de a' hölgy ki most olly bájosan lengett el előtte, 's mindenkinek üdvözlésit nyájas mosollyal fogadta, az övét, – melly, eddig, olly becses volt előtte – lenézőleg utasítá vissza. Kétségsbeesetten gyökereztek lábai a' földhöz, 's bár a' terem már tömve volt, 's csak alig egy pár elkéssett vendég vala várható, ő még remélt,⁷⁸ hogy a' nefelejses szép még megérkezik.

Emília, egy áttörhetlen koszorujától az ifjaknak vétetett körül, többen kérték fel ugyan egy tánczra, ő nem tudta kinek ígérje azt, kitűnő figyelemre látszék méltatni Dezsőt, ki oldala mellé hiven csatlakozék.

Szinte tizenegy óra volt már épen egy francia négyes végeztetett, midőn Dezső az ajtófelé járkálva Kálmánt még mindig őrhelyén pillantá meg. Ah barátocskám szóla – széped még nem érkezett meg, mondhatom soká készül, különösen meg akarja nyerni tetszésedet. – Láttad e Milit? – Ah ő ma sokkal szebb mint máskor, ő ma isteni, barátom én különösen érzem magamat közelébe.

Áruló barát – monda Kálmán – szinte dühösen, csak gúnyolódjál, istenemre esküszöm keserű számot kérendek.

Hogyan Kálmánkám – kérdé Dezső – hisz te már lemondál róla, a' szép álarczos, ki ma megjelenend, 's ki nefelejs bokrocskáját... E pertzben az aj mind két szárnyai

⁷⁷ kesztyű<bei> [Javítás.]

⁷⁸ remé<ny>lt, [Kihúzás.]

sebesen nyitak szét, néhány ifjú kacagva sietett be azon, többeket figyelmeztetve a' bejövőre. 'S valóban sajátságos jelenet vala látható.

Kadarcsi Orsolya kisasszony jelent meg, fehér átlátszó öltönye alól sötét vörös alsóruha virított ki, borzasztóan felékítve, mindenszínű szalagok halmazával – fején egy iszonyú nagyságú neme a' koszorúnak györgyikékből és bazsarózsákból fonva díszlett, arcának ránczain meghasadozva állottak különös színvegyületben a' festék rétegei, kikerits ajkai mosolyra vonulának szét, 's egy sor fog külömbféle alakzatba vala látható, míg belépése közt kezéből egy fontos nefelejtsbokor roppant nemzeti szalaggal szorítva össze hűllott a' terem padozatjára, Dezsőnek nem kis bámulatára, 's különösen Arányinak iszonyuan keserű meglepetésére.

Nos Kálmán, széped megérkezett, ha ha ha szolt Dezső nevetve, 's gyorsan távozott.

Kálmán még egy pertzig habozva dühösen emelte fel a' virágbokrot, azt majd durva megvető tekintettel nyújtva át az álarcztalan álarczos nőnek, bosszútúl villogó szemekkel rohant a' nevető sokaságon keresztül ki a' teremből, – 's az estve nem volt látható többé.

VII.

Másnap reggel Kálmán utikészületekkel foglalkozott, mint szolgájának monda huzamosb ideig nem térendő haza, midőn az kis levelet nyujta át melyeknek egyikét egy agg katona, másikat Cseleyék legénye hozta ma reggel.

Az utóbbit elvetve az előbbi felbontásával a' legnagyobb bámulás lepte meg Kálmánunkat, ugyan is az Orsolya kisasszonytól jött, melyben tudatja, hogy: miután ő úgy volt értesítve barátnéjnak egyike által, hogy Kálmán ifju szerelmének egész tüzével eped érte, 's csak a' szerénység tartja vissza nyilatkozatától; viszontszerelme jeléül fogja várni, ha a' múlt tánczvigalombani beléptekor egy nefelejts bokrocskát ejtend-el kezéből, melyet ő vissza nyújtani lehessen. 'S mivel egészen kívánsága szerint cselekedett megfoghatatlan előtte Kálmán viselete, miszerént egész vigalom alatt bár a' virágbokrot visszanyujta is, többé magát nem is mutatá. – Végre felszólítja, hogy semmi sem tartsa őt vissza sietve menni szerelmesének tárva váró karjai közé.

Iszonyú! kiáltott fel a' sorok olvasása után, megvagyok tehát csalva, gyalázatos ármány működött körültem. Hogy az álarczosné nem e banya volt, azt első pillanatban tudtam, de ki volt hát? kiért oda vetém üdvömet gondtalanul. Ész mindenható világa csak egy szikrát most, 's én bóldog vagyok.

Illy gondolatok közt veté magát pamlagára Kálmán, 's szinte egy órát tölte el hasztalan gondolkozással, midőn Dezső lépett be hozzá.

Komorán szóztalanul fogadta őt, kérdéseire röviden felelt, értesíté utazási szándékairól, 's éppen készülleteit fojtatandó állott-fel, midőn pillanatai az asztalán még felbontatlan heverő másik levélre esének. Felvéve azt, figyelmesen vizsgálta külsejét – ismeretlen vonások, szolt, no de lássuk mit tartalmaznak.

Alig futá végig a' néhány sorból álló levelet, – kalapját ragadva – megengedsz hogy elhagylak barátom szóla Dezsőhöz, 's örültként rohant el, elhajtva a' levelet is, 's szinte elgázolva az akkor belépő tigris ki épen urának utitáskáját hozá, melyre azonban – mint futása közt nyilvánítá – már szüksége nincs, mert nem utazand.

Dezső el nem nyomható tudni vágyat érezvén a' levél tartalma iránt, felvéve azt abban a' következőket találta:

„Kedves Kálmánom! Ön⁷⁹ ugyan sokkal nagyobb bűnös mint mennyire büntettetett, én azonban kegyes akarok lenni, 's megleégszem. Tudja meg tehát a' koldusápoló egyleti tánczvigalomban a' jósnő ki önnek az iratkát adá én voltam, mert ön bár engem nem ismert, annyi szépet mondott, hogy ellenemi hűtlensége – mit később azzal is tetézt hogy egy hétig felém sem jött – büntetésre méltónak találtatott. Közben járásomra ejtette Orsolya el a' nefelejts bokrocskát (mely kissé hiszem nagyon is szigorú tréfáért, én kérem bocsánatját).⁸⁰ – Szóval mind az mi történt nem egyéb egy kis farsangi tréfánál, melly nehogy komollyá váljék jőjjön ön a' kiengesztelt 's önt szeretve váró Emiliájához.”

Ah! így van tehát szólt álmélkodásából alig eszmélhetve Dezső – most értek min-dent. Ármányos leány magamat is majd reászedett, na de ha így van, jól van, Kálmán boldog, 's így én is. Ezzel távozott.

A' legközelebb következő csütörtökön Arányi Kálmán nászünnepélyén tölté az estvét az N...i ifjúság, 's a' következett tánczvigalomban a' szép Emilia boldog férje karjain lépett a' terembe, mit Orsolya kisasszony dühösen megfoghatatlanná nyilvánított, Dezső által értesítettvén azonban az egész összefüggéséről mérgében fogait lett volna csikorgatni, félvén azonban nehogy azok gyenge alapjaikból kimozdúlva elhúljanak, nem lehetvén már különben is a' dolgon segíteni magát így vigasztalá:

Hisz az illy fiatal nép közt mint mi, főként farsang idejekor, módjával megjárja a' tréfa.

⁷⁹ <ö>n [Javítás.]

⁸⁰ [A hiányzó írásjel pótolva.]